

πεθάνει δύο χρόνια πριν. Το βιβλίο του Κικέρωνος το μελετούσε αδιάκοπα, όχι για να τελειοποιήσει τη γλωσσική του ικανότητα, αλλά για να κατανοήσει το περιεχόμενό του. « Δέν ήταν η μορφή του αλλά το περιεχόμενό του που με έσαγήνευσε. Πόσο φλεγόμενα, Θεέ μου, πόσο ένθερμα λαχταρούσα από τη γη αυτήν να πετάξω σε Σένα, και δέν εγνώριζα τί είχες έν τῇ προνοία Σου για μένα ». 'Ο έρωσ ό φιλοσοφικός, όπως τόν περιγράφει ό Πλάτων στόν Φαῖδρον και στό Συμπόσιον, καταλαμβάνει τώρα έδώ τήν ψυχή και τό πνεῦμα τοῦ Λύγουστίνου. Δυνατός έρωσ πρὸς τόν κόσμο, που σκορπίζονταν πριν μέσα στα πάθη, και δυνατός έρωσ πρὸς τό πνεῦμα, που αρχίζει τώρα να συγκεντρώνεται πρὸς ιδανική κατεύθυνση — αυτά είναι τὰ δύο μεγάλα συναισθήματα που συγκλονίζουν τήν ψυχή τοῦ νέου Λύγουστίνου. « 'Η αγάπη πρὸς τή σοφία είναι εκείνο που οι "Έλληνες ονομάζουν φιλοσοφία. Αυτόν τήν αγάπη άναψε μέσα μου τό βιβλίο τοῦ Κικέρωνος ».

Τό έργο τοῦτο ανέπτυσσε και έκρινε τὰ φιλοσοφικά ρεύματα τῆς εποχῆς τοῦ Κικέρωνος. Κατά τόν Λύγουστίνο η γνώριμία του αυτή με τή φιλοσοφία ήταν ένα μήνυμα τοῦ Θεοῦ πρὸς αυτόν, ήταν μιὰ προειδοποίηση. Για τοῦτο λέγει ότι μέσα στο έργο εκείνο αποκαλύπτεται τό ίαματικό μήνυμα τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τό μήνυμα που ἤλθε στόν κόσμο με τό στόμα τοῦ Παύλου. « Βλέπετε μή τις υμᾶς έσται ό συλλαγωγῶν διά τῆς φιλοσοφίας και κενῆς άπάτης κατά τήν παράδοσιν τῶν ανθρώπων, κατά τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου και οὐ κατά Χριστόν ». 'Ο λόγος όμως αυτός τοῦ Παύλου πρὸς Κολοσσαεῖς δέν ήταν τότε ακόμα γνωστός στόν Λύγουστίνο. « Όμως εύρηκα στο μήνυμα εκείνου τοῦ βιβλίου ευάρεσκεια, γιατί με τό ὕφος του με άναψε ώσπου έγινα πύρινος από αγάπη όχι πρὸς αυτήν η εκείνη τή φιλοσοφική σχολή, αλλά από αγάπη πρὸς τήν ίδια τή σοφία. Και τή μεγάλη πυρά τῆς ψυχῆς μου τήν περιώριζε μόνον τό γεγονός ότι τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ δέν ὑπῆρχε μέσα σε κείνο τό βιβλίο ». 'Ηταν αδύνατο, λέγει τώρα ό Λύγουστίνος, ένα βιβλίο που δέν είχε μέσα του τό ὄνομα 'Εκείνου, όσο αληθινό και λεπτό και αν ήταν, να σαγήνεύσει ολοτελῶς τήν ψυχή του, γιατί, προσθέτει, η νέα του καρδιά είχε ἤδη απ' αρχῆς με τό μητρικό γάλα απορροφήσει τό ὄνομα τοῦ Λυτρωτοῦ και τό κρατούσε σφιχτά στο βάθος της.

'Η 'Αγία Γραφή τόν καιρόν αυτόν τοῦ ήταν αντιπαθητική για τήν απλότητά της, τοῦ φαίνονταν κείμενο σχεδόν άπλοϊκό. Όμως αποφάσισε τώρα να στρέψη τήν προσοχή του πρὸς αυτήν και να γνωρισθῆ με τὰ νοήματά της. Θαμβωμένος από τή φιλοσοφία έρχεται στη Γραφή με τὰ ίδια κριτήρια. « Μοῦ φάνηκε λοιπόν τότε η Γραφή άνάξια να συγκριθῆ με τήν αξία τοῦ Κικέρωνος ». Τώρα καταλαμβάνει

καὶ ὁμολογεῖ γιὰ τὸ τοῦ φάνηκε ἔτσι. Διότι « δὲν ἤμουν ἀκόμη καμωμένος νὰ εἰσδύσω σ' αὐτὴν καὶ νὰ κλίνω τὴ ράχη μου στὸ πέρασμά της ». Τότε ἦταν ὅλος ἔπαρση καὶ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἔπαρση ἀντέτεινε ἡ Γραφή. « Τὸ μέτρο τῆς Γραφῆς ἀντέτεινε πρὸς τὴν ἔπαρσή μου καὶ ἡ ὀξύνοιά μου δὲν ἦταν ἱκανὴ νὰ εἰσέλθῃ στὸ βάθος τῆς Γραφῆς ». Ἔτσι τὸν καιρὸν αὐτὸν ἐμπλέκεται ὁ Αὐγουστῖνος στὰ δίχτυα τῶν Μανιχαίων, πού εἶχαν πάρει τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῆς αἵρέσεως, τὸν Μάνεντα, γεννημένο στὴν Βαβυλῶνα στὰ 216 μ.Χ. Ὁ αἵρεσιάρχης αὐτὸς ἐσταυρώθηκε κατὰ διαταγὴ τοῦ Πέρσου βασιλέως Bahram τοῦ Ι. Ἡ διδασκαλία του ἦταν κρᾶμα ἀπὸ περσικά, χαλδαϊκά, βουδδιστικά καὶ χριστιανικά στοιχεῖα. Μέσα σὲ ἐπιστολές του εἶχε ἀναπτύξει ὁ Μάνης τὴ διδασκαλία του, ἀλλὰ αὐτὲς ἐχάθηκαν. Ἡ οὐσία τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἦταν ὅτι ἀπὸ αἰῶνος ὑπάρχουν δύο ἀδημιούργητα, ἐξ ἴσου αἰῶνια καὶ ζωντανά, ὄντα, τὸ ἓνα καλὸ καὶ τὸ ἄλλο κακὸ. Τὸ πρῶτο εἶναι φῶς καὶ πνεῦμα, τὸ δεύτερο σκότος καὶ ὕλη. Τὸ καθεὶν ἀπ' αὐτὰ ἔχει μιὰ ἐπικράτεια δική του, ἱεραρχημένη σὲ πέντε περιοχές, πού κατοικοῦνται ἀπὸ ἀναρίθμητα ὄντα. Ὁ ὄρατὸς κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος προῆλθαν κατὰ μιὰ ἐχθρική ἐπίθεση τοῦ κράτους τοῦ σκότους ἐναντίον τοῦ κράτους τοῦ φωτός, ἀπὸ μιὰ ἀνάμιξη τοῦ σκότους μὲ τὸ φῶς. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ σκότους ἄρπαξαν τότε μέρη φωτός, δηλαδὴ στοιχεῖα Θεοῦ, τὰ ἔφεραν μέσα στὴν ὕλη καὶ ἐδημιούργησαν τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἀπολύτρωση κατὰ τὸν Μάνεντα ἔρχεται μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν μερῶν τοῦ φωτός, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐγκλεισθῆ μέσα στὴν ὕλη καὶ τὴν ἐπαναστροφή τους πρὸς τὸ κράτος τοῦ φωτός. Ἦδη ὁ Διοκλητιανὸς ἐξέδωκε διάταγμα ἐναντίον τῶν Μανιχαίων. Ἀργότερα πολλοὶ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἐξέδωκαν ἄλλα διατάγματα ἐναντίον τους.

Ὁ πόθος τοῦ Αὐγουστίνου πρὸς τὴν ἀλήθεια, ἡ μεγάλη ἀνησυχία τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του τὸν ἔφεραν πρὸς τοὺς Μανιχαίους. Ἐνόμισε ὅτι ἐδῶ θὰ εὔρη ὅ,τι ζητοῦσε. Ἀλλὰ ὁμολογεῖ ὅτι ἔπεσε σὲ ἀνθρώπους πού λυσσοῦσαν ἀπὸ τρελλὴ ὑπερηφάνεια καὶ ἦταν ὀλοτελῶς αἰσθησιακοὶ καὶ φλύαροι. Στὸ στόμα τους ἦταν τὰ δίχτυα τοῦ Σατανᾶ. « Τὰ σαγηνευτικά τους ὅμως ἐδέσματα τὰ εἶχαν ἐτοιμάσει καὶ συνθέσει ἀπὸ ἓνα ἀνάμιγμα συλλαβῶν τοῦ ὀνόματός Σου, τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ παρακλήτου, τοῦ παρηγορητοῦ μας ». « Ὅ,τι τὴν παρέσυρε πρὸς αὐτοὺς ἦταν ἡ ἀληθοφάνεια τῶν λόγων τους. « Ὁ λόγος τους ἦταν « ἀλήθεια » καὶ πάλιν « ἀλήθεια », ἀλλὰ πουθενὰ δὲν εὑρίσκονταν σ' αὐτοὺς ἡ « ἀ λ ῆ θ ε ι α ». Ψυχὴ διψασμένη γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὅπως ἐλκύσθηκε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ἔτσι ἐλκύεται τώρα ἀπὸ τοὺς Μανιχαίους. « Ἀλήθεια, ἀλήθεια, πόσο

βαθεία ἀναστέναξε ἤδη τότε ἡ ψυχὴ μου μέσα ἀπὸ τὰ μεδούλια της γιὰ σένα, ὅταν ἐκεῖνοι ἐπρόφεραν στοὺς λόγους τους καὶ στὰ βιβλία τους τὸ ὄνομά σου ». Οἱ Μανιχαῖοι ὅμως κράτησαν τὸν ἔρωτα τοῦ Αὐγουστίνου πρὸς τὴν ἀλήθεια πολὺ κάτω ἀπ' αὐτήν. « μού πρόσφεραν τὸν ἥλιο καὶ τὴ σελήνη, τὰ ὁμορφα ἔργα Σου ». "Ὁμως αὐτὰ τὰ κτίσματα δὲν ἦταν τὰ καλύτερα ἔργα, γιατί τὰ πνευματικὰ διεκδικοῦν τὰ πρωτεῖα ἀπὸ τὰ σωματικά, ὅσο φωτοφόρα καὶ οὐράνια καὶ ἂν εἶναι τὰ ὁμορφα ἐκεῖνα κτίσματα. Ὁ Αὐγουστίνος δὲν διψοῦσε γιὰ τὰ κτίσματα, διψοῦσε γιὰ τὸν ἴδιο τὸν κτίστη. « Ὁμως ἐγὼ δὲν διψοῦσα καὶ δὲν πεινοῦσα γι' αὐτὰ τὰ ὁμορφα δημιουργήματα, ἀλλὰ γιὰ Σένα τὴν ἴδια, τὴν ἀλήθεια, ὅπου οὐκ ἔνι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα », ὅπου δὲν ὑπάρχει σκιά μεταβολῆς. Οἱ Μανιχαῖοι τοῦ πρόσφεραν ἀκόμα τὰ ἀπαστράπτοντα ἀποκυήματα τῆς φαντασίας των, τὶς ἀπατηλές εἰκόνες τοῦ πνεύματός των. Ἀπέναντι σ' αὐτὲς ἦταν καλύτερα τὰ κτίσματα. Ἦταν προτιμώτερο ν' ἀγαπᾷ τὸν ἥλιο καὶ τὴ σελήνη, γιατί αὐτὰ ἀναθυμίζουν τὸν κτίστη, ἐνῶ οἱ εἰκόνες ἐκεῖνες, τὰ τερατολογήματα ἐκεῖνα τῶν Μανιχαίων, « δὲν εἶχαν καμμιά ὁμοιότητα μὲ Σένα, Θεέ μου ». Τότε λοιπὸν ἦταν καταδικασμένος νὰ χορτάσῃ τὴν πείνα του μὲ παρόμοια ἐδέσματα, μὲ τερατολογήματα τῆς ἀνατολικῆς φαντασίας. « ἀλλὰ ἐγὼ δὲν ἐχόρτασα ». Εἶναι χαρακτηριστικὲς ἐδῶ οἱ παρατηρήσεις τοῦ Αὐγουστίνου, τώρα ποὺ κρίνει τὴν περίοδο ἐκείνη τῆς ζωῆς του. Ζητοῦσε ἀλήθεια καὶ ἐπέσε ἐπάνω σὲ φάσματα. Ζητοῦσε οὐσία καὶ ἐδέχθηκε ἀπατηλὴ εἰκονικότητα. Γιὰ τοῦτο λέγει ὅτι ἀληθινότερα ἀπ' αὐτὰ ὅλα ἦταν τὰ ἴδια τὰ σώματα, τὰ κτίσματα. Ὁ πόνος τῆς ψυχῆς του ἐκδηλώνεται τώρα μέσα σὲ τραγικὰ ἐρωτήματα: « Ποῦ ἦσουναι λοιπὸν τότε, Θεέ μου, καὶ πόσο μακριά; Τραβήχθηκα μακριά ἀπὸ Σένα καὶ ἐπλανήθηκα ». Οἱ μῦθοι τῶν κλασικῶν ποιητῶν καὶ τῶν γραμματικῶν τοῦ φαίνονται τώρα πολὺ καλύτεροι ἀπὸ τὰ ὄρυγματα, τοὺς λάκκους αὐτοὺς τῶν Μανιχαίων. "Ὁ, τι κατεδίκασε πρὶν εἶναι ὡσάν νὰ τὸ ἀξιοποιῇ τώρα, γιατί οἱ στίχοι, τὰ ποιήματα, πρόσφέρουν τουλάχιστον καὶ μία πραγματικὴ ὠφέλεια, ἐνῶ τὰ τερατολογήματα τῶν Μανιχαίων τοῦ θόλωσαν τὸ πνεῦμα. Ἐξοῦσε μὲ ἐπινοήματα καὶ δὲν ἐγνώριζε τίποτα τὸ ἀληθινό. « Πῶς μποροῦσα νὰ συλλάβω τὸ ἀληθινὸ εἶναι, ἀφοῦ τὰ μάτια μου ἦταν ἐστραμμένα μόνον πρὸς τὰ σώματα, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἢ ὀξύνοια τοῦ πνεύματός μου ἦταν ἐστραμμένη μόνον στὰ ἀπατηλὰ σχήματα, στὰ κατασκευάσματα ». Δὲν εἶχε λυθῆ ὁ νοῦς του ἀπὸ τὰ σώματα καὶ τὰ σχήματα. « Δὲν ἐγνώριζα ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει οὔτε μέσα στὸ χῶρο μετρητὰ μέλη οὔτε μάζα ». Οὔτε ἐγνώριζε κατ' οὐσίαν τὴν ἀνώτατη ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὸ κατ'

εἰκόνα Θεοῦ. Γενικῶς δὲν ἐγνώριζε τὴν πνευματικότητα. Ἔτσι « μετὴν ἄγνοια πού εἶχα γι' αὐτὰ τὰ πράγματα περιγελοῦσα τοὺς ἁγίους σου ὑπηρέτες καὶ προφῆτας ». Διακρίνει ὅμως ἓνα παρήγορο σημεῖο σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ : ὅτι ὁ Θεὸς δὲν περιφρόνησε τὰ δάκρυα τῆς μητέρας του, τῶν ὁποίων οἱ ποταμοὶ ἐπότιζαν τὴ γῆ, ὅπου ἐκείνη προσεύχονταν γιὰ τὸ παιδί της. « Ἡ μητέρα μου, ἡ πιστὴ Σου, πρόσκλαιγε σὲ Σένα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι πρόσκλαινε οἱ μητέρες, γιὰ τὸ σωματικὸ θάνατο τῶν παιδιῶν τους ». Ἐκείνη ἔβλεπε τὸν πνευματικὸ θάνατο τοῦ παιδιοῦ της· αὐτὸς ὁ πόνος τῆς ἦταν ἀφόρητος. Ἡ μητέρα του τοῦ ἐπιτρέπει τώρα πάλι νὰ ζῆ κοντὰ της καὶ νὰ συμμερίζεται τὸ φαγητὸ μαζί της, πράγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχε παραιτηθῆ πρὶν ἀπὸ ἀπέχθεια πρὸς στίς Θεομίσητες πλάνες τοῦ Αὐγουστίνου. « Ἀλλὰ ἐννέα περίπου χρόνια ἐπέρασαν κατὰ τὰ ὁποῖα ἤμουνα μέσα στὴ λάσπη τῆς ἀβύσσου », δηλαδὴ στὴ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων, ὅπου ὁ Αὐγουστίνος « ἐνεπάγη εἰς ὕλην βυθοῦ ». Καὶ κυλιόταν στὰ σκότη τῆς πλάνης: « Συχνὰ προσπαθοῦσα βέβαια νὰ σηκωθῶ, ἀλλὰ ὀλοένα καὶ βυθιζόμουνα βαθύτερα ». Ἀλλὰ ἡ μητέρα του, εὐσεβῆς καὶ φρόνιμη, δὲν σταμάτησε σὲ κάθε της προσευχὴ νὰ ὀρηνῆ γιὰ τὸν γιό της. Τὸν καιρὸν αὐτὸν ἡ μητέρα του παρεκάλεσε ἓναν ἐπίσκοπο νὰ μιλήσῃ μετὰ τὸν Αὐγουστῖνο καὶ νὰ τοῦ δείξῃ τίς πλάνες του καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ τὸν κερδίσῃ γιὰ τὸν Χριστιανισμό. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἀποκρίθηκε ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμα ἡ ὥρα νὰ προσέλθῃ ὁ Αὐγουστίνος στὸν Χριστιανισμό, γιατί ἦταν ἀκόμα ἐπηρμένος ἀπὸ τὴν ἀπατηλὴ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων. Καὶ προσέθεσε ὁ ἐπίσκοπος πρὸς τὴ μητέρα τοῦ Αὐγουστίνου τὰ ἑξῆς : « Ἄφησέ τον ἀκόμα ἐκεῖ πού εἶναι, προσεύχου μονάχα γι' αὐτὸν πρὸς τὸν Κύριο. Οἱ σπουδές του θὰ τὸν φέρουν στὴ γνώση νὰ καταλάβῃ ὅτι ἡ πλάνη του εἶναι μεγάλη καὶ ἄθεη ».

IV

Ἐννέα ὀλόκληρα χρόνια μένει ὁ Αὐγουστίνος πιστὸς στὴν ἀρεσὴ τῶν Μανιχαίων καὶ παρασύρει καὶ ἄλλους σ' αὐτὴν. Τέλος ἔπεσε καὶ στὴν ἀστρολογία. « Κατὰ τὸ διάστημα ἀκριβῶς τῶν ἐννέα ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου ἕως τοῦ εἰκοστοῦ ὀγδόου χρόνου, ἤμουνα στὴν πλάνη καὶ παραπλάνησα καὶ ἄλλους ». Παράλληλα διδάσκει τὴ ρητορικὴ καὶ νικημένος ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ πάθη πωλεῖ τὴ « φλυαρία τῆς ρητορικῆς ». Ἀλλὰ ἐδίδασκε τὴ ρητορικὴ δίχως ὑστεροβουλία. Ἦθελε νὰ ἔχῃ καλοὺς μαθητὰς· αὐτὸ ἦταν ἡ φιλοδοξία του. « Δίχως ἀπατηλὸ σκοπὸ τοὺς ἐδί-

δασκα τις τέχνες τῆς ἀπάτης, πού βέβαια ἔπρεπε νά μεταχειρισθοῦν ὄχι ἐναντίον τῶν ἀθέων ἀλλά ἐναντίον τῶν ἐνόχων ». Ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἠθέλησε νά λάβῃ μέρος μ' ἓνα δραματικό ποίημα σ' ἓνα διαγωνισμό. "Ἐνας μάντης προσφέρεται νά βοηθήσῃ μὲ τις τέχνες του, ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος νά πάρῃ τὰ νικητήρια καὶ τὸν ἐρωτᾷ ποιὰ ἀμοιβὴ εἶναι διατεθειμένος νά τοῦ δώσῃ. Ὁ Αὐγουστῖνος ὁμῶς ἀποκρούει μὲ ἀπέχθεια τὴν προσφορὰ τοῦ μάντη, γιατί, ὅπως λέγει, « ὁ μάντης εἶχε σκοπὸ κατὰ τις θυσίες νά σφάξῃ ζῶα καὶ ἠθέλε μὲ τις τιμὲς του νά ὑποχρεώσῃ τοὺς δαίμονες νά μὲ βοηθήσουν γιὰ νά νικήσω. Εἶπα στὸν μάντη ὅτι δὲν θὰ σκότωνα οὔτε μυῖγα, κι' ἂν ἀκόμα ὁ στέφανος τῆς νίκης ἦταν ἀπὸ χρυσάφι ». Ἔτσι ἀπέτρεψε αὐτὴν τὴν ἀμαρτία. Ὁμολογεῖ ὁμῶς ὅτι τοῦτο δὲν ἔγινε ἀπὸ ἀγνὴ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεό, γιατί δὲν ἐνοιωθε ἀκόμα τίποτε ἀπ' αὐτὴν. Ἐγνώριζε νά σκέπτεται μόνον μὲ σωματικὰ φαινόμενα· δὲν εἶχε συλλάβει τὴν ἐννοια τοῦ πνεύματος.

Κάποια ὁμῶς ἀχτίδα φωτὸς χύνεται μέσα στὴν ψυχὴ του τὸν καιρὸν αὐτόν, γιατί ἓνας πεπειραμένος πρεσβύτερος τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀστρολογία, ὅπου ἦταν παραδομένος. Τοῦτο τὸ γεγονός ὁ Αὐγουστῖνος τὸ ἀποδίδει στὸν Θεό. « Μὲ τὸν πρεσβύτερον αὐτόν μὲ ἐπλησίασες, Ἐσὺ καὶ ἔδωκες στὴν ψυχὴ μου θεραπείά ». Συγκινητικὴ εἶναι ἡ περιγραφή ἑνὸς ἄλλου γεγονότος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. "Ὅταν ἄρχισε νά διδάσκη τὴ ρητορικὴ εἶχε ἤδη κερδίσει ἓνα φίλο πού εἶχε τὴν ἴδια ἡλικία μαζί του καὶ ἔκανε τις ἴδιες σπουδές. Ὡς παιδιὰ εἶχαν μεγαλώσει μαζί, ἐπήγανε μαζί στὸ σχολεῖο καὶ ἐπαίζανε πάντα μαζί. Ἡ σχέση τους στὴν ἀρχὴ δὲν ἦταν τόσο ἐσωτερικὴ, ὅσο ἔγινε ἀργότερα ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικώτερη αὐτὴ σχέση, πού ἀναπτύχθηκε συναμεταξύ τους ἀργότερα, δὲν ἦταν, ὅπως λέγει τώρα ὁ Αὐγουστῖνος, ἀληθινὴ φιλία, γιατί αὐτὴ ὑπάρχει ἐκεῖ « ὅπου Ἐσὺ, Θεέ μου, ἐνώνεις τις ψυχές, πού κρέμονται ἀπὸ Σένα μὲ ἀγάπη ». Ἀληθινὴ φιλία εἶναι ἐκείνη πού ἔρχεται μέσα στὶς ψυχές τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεό. Ὅμως, ὅσο κι' ἂν ὕστεροῦσε, ἐκείνη ἡ φιλία ἦταν γλυκειά, γιατί στηρίζονταν στὸν ἐνθερμὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ κοινές σπουδές. Τὸν φίλο του αὐτόν ὁ Αὐγουστῖνος τὸν παρέσυρε πρὸς τὸν Μανιχαϊσμό· « τὸν παρέσυρα στὶς δεισιδαιμονικὲς καὶ ὀλέθριες μυθοποιΐες ». Καὶ λέγει τὸν παρέσυρε, γιατί ὁ φίλος του εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά γνωρίζῃ τὸν Χριστιανισμό. Ὁ φίλος αὐτὸς κάποτε ἀρρώστησε καὶ κοίτονταν δίχως συνείδηση μέσα σὲ πυρετὸ καὶ ἀγωνία θανάτου. Οἱ δικοὶ του τότε τὸν βάπτισαν δίχως αὐτὸς νά ἔχη συνείδηση. Ἔστερα ἀνέλαβε καὶ ἔγινε καλά. Ὁ Αὐγουστῖνος, μόλις μπόρεσε νά μιλήσῃ μαζί του, ἄρχισε νά τὸν εἰρωνεύεται γιὰ τὴν βάπτισή του, πού τὴν ἔλαβε δίχως συνείδηση. Ὁ φίλος τότε ἀγανά-

κτησε με τον Αύγουστίνο και του είπε, αν ήθελε να είναι φίλοι, πρέπει να αφήση αυτά τα λόγια. Ο Αύγουστίνος σάστισε, λέγει, και συγκρατήθηκε. Λίγες μέρες αργότερα ο φίλος του Αύγουστίνου υπέκυψε στο μοιραίο, γιατί του ξαναήλθε ο σφοδρός εκείνος πυρετός.

Το γεγονός τουτο είχε οδυνηρότατη επίδραση επάνω στον Αύγουστίνο. « Από φοβερό πόνο σκοτεινίασε η καρδιά μου, και ό,τι έβλεπα ήταν ο θάνατος. Η πατρίδα μου έγινε μαρτύριο ». Τα μάτια του Αύγουστίνου ζητούσαν παντού τον φίλο του. Και προσθέτει : «μόνον το δάκρυ μου ήταν γλυκό. Μόνον αυτό επήρε τη θέση του φίλου μου και έγινε ήδονή της ψυχής μου ». Του είναι ακατανόητο πώς οι άλλοι ζούν, ενώ εκείνος, ο φίλος, είναι πεθαμένος. Τον είχε αγαπήσει τόσο, ώστε του ήταν ώσαν αυτός δεν θα πέθαινε ποτέ. «Περισσότερο όμως ακόμα άπορούσα, ότι εγώ ο ίδιος μπορούσα να ζω ύστερα από τον θάνατο εκείνου, του οποίου εγώ ήμουνα το άλλο εγώ ». Η φιλία όμως αυτή, που θυμίζει τον λόγο του Ορατίου ότι ο φίλος είναι το ήμισυ της ψυχής, — και ως άλλο ήμισυ της ψυχής του ο Οράτιος έννοει τον Βιργίλιο — δεν φέρνει την τέλεια εκείνη ευδαιμονία, γιατί ευδαίμων είναι όποιος αγαπάει τον Θεό. « Ευδαίμων είναι όποιος αγαπάει Έσένα και τον φίλο μέσα Σου και τον έχθρο μέσα Σου ». Οπουδήποτε και αν στραφή ή ψυχή του ανθρώπου, εκτός από τον Θεό, παντού καθηλώνεται επάνω της ο πόνος. Ο πόνος αυτός τον παρακολουθεϊ και όταν ακόμα ζητάη το όμορφο έξω από τον εαυτό του και έξω από τον Θεό. Και το όμορφο έχει την πηγή του μόνον από τον Θεό. Το όμορφο όμως γίνεται και φθείρεται. Με τη γέννεσή του αρχίζει να είναι, έπειτα αυξάνει, φθάνει στην άκμή του. Όταν όμως τελειωθῆ, τότε γηράσκει και φθείρεται. «Ο,τι λοιπόν γεννιέται και τείνει προς το είναι, τουτο τρέχει τόσο πιδ γρήγορα πίσω προς το μη είναι, όσο πιδ γρήγορα αυξάνει προς το είναι. Ωστε κάθε δημιουργημένο έχει αστάθεια: ο Θεός μονάχα ύφισταται αιώνια. « Ψυχή μου, μην είσαι ματαιόφρων, μην αφήνεις το αυτί της καρδιάς σου να κουφαθῆ με τον θόρυβο της ματαιότητάς σου. Άκουσε και σύ: ο λόγος σου φωνάζει, γύρισε και εκεί είναι ο τόπος άθόλωτης ήσυχίας ». Η σχέση της ψυχής με τον κόσμο είναι τώρα ρυθμισμένη κατά το πνεῦμα του Νεοπλατωνισμού.

Ο Αύγουστίνος προσθέτει τώρα χαρακτηριστικά προς την ψυχή του : « Άν σου άρέσουν τα σώματα, δόξαζε τον Θεό μέσα σ' αυτά και τράβηξε την αγάπη σου απ' αυτά και προχώρει προς τον δημιουργό τους. Άν όμως σου άρέσουν οι ψυχές, τότε αγάπα αυτές μέσα στον Θεό, γιατί και αυτές είναι φθαρτές και μόνον μέσα του έχουν υπόσταση, άλλιώς θα χάνονταν ». Πέρα λοιπόν από την ανθρώπινη φιλία και από τη φιλία με τον κόσμο, πέρα από κάθε αι-

σθητική σχέση με τὰ κτίσματα, ὑπάρχει ἡ φιλία με τὸν Θεό, «γιατὶ στὸ βάθος τῆς καρδιάς εἶναι Ἐκεῖνος, ἀλλὰ ἡ καρδιά ἀποτραβήχθηκε ἀπ' Ἐκεῖνον». Ἡ σχέση της με τὸν κόσμον σημαίνει ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἀποτράβηγμά της ἀπὸ τὸν Θεό. Για τοῦτο ὁ Λύγουστίνος μνημονεύει τώρα ἐδῶ τοὺς λόγους τοῦ Ἡσαΐου: «Μετανοήσατε οἱ πεπλανημένοι. Ἐπιστρέψατε τῇ καρδίᾳ». Ὁλη ὅμως αὐτὴ ἡ μεταστροφή ἀπὸ τὸν κόσμον πρὸς τὸν Θεό δὲν εἶναι πιά ἀφηρημένη, ὅπως ἦταν στὸς προφήτας· τώρα εἶναι ὀλωσδιόλου συγκεκριμένη, γιατί τώρα ὑπάρχει τὸ γεγονός τῆς ἐνανθρωπίας τοῦ Θεοῦ. «Σὲ μᾶς ἐδῶ κάτω κατέβηκε ἡ ζωὴ μας, ἐπῆρε ἐπάνω της τὸν θάνατο καὶ τὸν ἐνίκησε με τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς Του. Καὶ μᾶς ἔκραξε με τὴν κεραυνοβόλο φωνή του νὰ γυρίσωμε ἀπ' ἐδῶ πάλι σὲ ἐκεῖνο τὸ μυστικὸ ἱερό, ὑποῦθε κατέβηκε Ἐκεῖνος στὸς κόλπους τῆς Παρθένου». Ὁ Λύγουστίνος ὁμολογεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ πηγή τῆς ἀγάπης, αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἦταν τότε ἀγνωστὴ καὶ ἀγαποῦσε μόνο τὸ ὁμορφο δεύτερης σειρᾶς, δηλαδή τὸ ὁμορφο μέσα στὰ κτίσματα. «Καὶ ἔλεγα στὸς φίλους μου: ἀγαπάμε μήπως τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ὁμορφο; Τί εἶναι λοιπὸν τὸ ὁμορφο; Τί μᾶς ἐλκύει, τί μᾶς σαγηνεύει στ' ἀντικείμενα ποὺ ἀγαπάμε;» Στὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Λύγουστίνος σὲ ἡλικία εἴκοσι ἑπτὰ ἐτῶν ἀπῆντησε με συγγράμματα δικὰ του γιὰ τὸ ὁμορφο καὶ τὸ πρέπον. Κατὰ τὴ γνώμη του ἡ ὁμορφιὰ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ἔγκειται στὴν ἀρμονία τῶν στοιχείων ποὺ τὸν συναπαρτίζουν. Τὰ βιβλία του αὐτὰ τὰ ἀφιέρωσε ὁ Λύγουστίνος στὸν ρήτορα τῆς Ρώμης Ἰέριο, τὸν ὁποῖον ἀγαποῦσε, δίχως ὅμως νὰ τὸν γνωρίζῃ, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης του φήμης στὴ ρητορικὴ. Μερικοὶ λόγοι του ἦταν γνωστοὶ στὸν Λύγουστίνο καὶ τοῦ ἄρεσαν πάρα πολύ. Ἀλλὰ ὁ Ἰέριος τοῦ ἄρεσε περισσότερο, γιατί ἄρεσε πολὺ καὶ σὲ ἄλλους. Ὁ Ἰέριος αὐτὸς ἦταν Σύρος τὴν καταγωγὴ καὶ ἔγινε, λέγει ὁ Λύγουστίνος, τὸν καιρὸν αὐτὸν πρῶτα διδάσκαλος τῆς ἐλληνικῆς ρητορικῆς καὶ ὕστερα τῆς λατινικῆς. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὅμως ὁ Ἰέριος εἶχε καὶ μεγάλη φιλοσοφικὴ παιδεία.

Τὸ κρῖμα του, λέγει ὁ Λύγουστίνος τώρα, εἶναι ὅτι ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους ἐξ αἰτίας τῆς γνώμης τῶν ἀνθρώπων, ὄχι ἐξ αἰτίας τῆς ἰδικῆς του κρίσεως. Ὁ πόθος τοῦ Λύγουστίνου τότε, ὅταν δίδασκε τὴ ρητορικὴ στὴν πατρίδα του, ἦταν νὰ μοιάσῃ ἐκεῖνου τοῦ ξακουστοῦ ρήτορα. Αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ζωῆς του θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ τὴν ὀνομάσῃ αἰσθητικὴ. «Τὸ πνεῦμα μου τότε ἐρευναῖσε τίς κατ' ἴδιαν σωματικὲς μορφές καὶ ἐθεωροῦσα ὡραῖο ὅ,τι ἔνεκα τῆς ἀρμονίας του με τὰλλα ἄρεσε». Ἐλκεται ἀκόμα ὁ Λύγουστίνος ἀπὸ τὴν ὁμορφιὰ τῶν σωμάτων καὶ τῶν χρωμάτων, γενικὰ τῶν ὕλικῶν μορφῶν. Καὶ ὅπως στὴν Αἰθνητικὴ δουλεύει με τὴν ἐννοια τῆς ἀρμονίας, ἔτσι στὴν

Ἡθικὴ ἐργάζεται μετὰ τὴν ἐννοια τῆς εἰρήνης ἢ καλύτερα μετὰ τὴν ἐννοια τῆς ἐνότητος. «Κι' ἐπειδὴ ἀγαποῦσα τὴν εἰρήνην ποὺ χαρίζει ἢ ἀρετὴν, καὶ μισοῦσα τὴν διαίρεσιν ποὺ φέρνει ἢ κακία, ἐνόμισα ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς πρώτης ἦταν κάποια ἐνότητα, ἐνῶ τῆς δεύτης ἦταν κάποια διαίρεσις». Καὶ μέσα στὴν ἐνότητα ἐκείνη ἔβλεπε ὁ Αὐγουστῖνος τὴν λογικὴν ἐννοια, τὴν φύσιν τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, ἐνῶ στὴν διαίρεσιν ἔβλεπε τὴν φύσιν τῆς ἀλογικῆς ζωῆς. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τῆς ἀρετῆς καὶ γενικῶς τοῦ ἠθικοῦ κατορθώματος εἶναι ἐντελῶς Πλατωνικὴ. Καὶ μετὰ τίς ἐρευνῆς τοῦ γιὰ τὸ ὁμορφο καὶ μετὰ τίς ἐρευνῆς τοῦ γιὰ τὸ πρέπον, τὸ δέον, ὁ Αὐγουστῖνος ζητοῦσε νὰ εὑρῆ ἓνα στερεὸν στήριγμα· ἀλλὰ, προσθέτει, «ἤμουν ἀνίκανος, γιὰτὶ οἱ φωνῆς τῆς πλάνης μου μετὰ τραβοῦσαν πρὸς τὰ ἔξω». Καὶ ἡ πικρία τοῦ εἶναι τῶρα μεγάλη, γιὰτὶ δὲν τὸν προστάτευσε ἀπὸ τὴν πλάνην οὔτε ἡ παλιά του γνῶριμία μετὰ τὸ «Περὶ Κατηγοριῶν» ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, βιβλίον ποὺ ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Αὐγουστίνου ὅταν αὐτὸς ἦταν εἴκοσι χρονῶν. Ἐπειδὴ ὁ δάσκαλός του στὴν Καρχηδόνα καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ποὺ εἶχαν τὴν φήμην τοῦ μορφωμένου, ἐμνημόνευαν συχνότατα καὶ μάλιστα μετὰ ἔπαρσιν τίς Κατηγορίες τοῦ Ἀριστοτέλη, γιὰ τοῦτο ὁ Αὐγουστῖνος ἔπεσε ἐπάνω στὸ ἔργο τοῦτο, ὅπως λέγει, ὡσάν σε κάτι μεγάλο καὶ θεϊκό. Ἀλλὰ τῶρα ἀναρωτιέται σε τί τὸν ὠφέλησεν ἢ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη ἐκείνου τοῦ ἔργου; Ἡ ριζικὴ μεταστροφὴ τοῦ Αὐγουστίνου, ἡ θέρη του γιὰ τὸν Χριστιανισμὸ συντελεῖ ὥστε τῶρα νὰ ὑποτιμᾶ ὁ ἴδιος τὴν μεγάλην μορφωτικὴν καὶ παιδευτικὴν σημασία ποὺ εἶχαν γι' αὐτὸν τὰ ἀρχαῖα κείμενα.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος δίχως τὴν φιλοσοφικὴν προπαιδείαν του δὲν θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκφράσῃ τὰ μεγάλα χριστιανικά του συναισθήματα. Τοῦτο ἐπικυρώνεται ἀπὸ ὅλον τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ ὁποῦ τὰ πλαίσια εἶναι φιλοσοφικά. Ἐτσι καὶ ἡ μελέτη τῶν Κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλη ὠφέλησε πολὺ τὸ πνεῦμα του, γιὰτὶ μετὰ τίς κατηγορίες αὐτῆς ἐκφράζει τὰ διανοήματά του. Ἡ κατηγορία π.χ. τῆς οὐσίας, ἡ κύρια καὶ βασικὴ ἀριστοτελικὴ κατηγορία, εἶναι ἡ γνωστικὴ μορφή διὰ τῆς ὁποίας διατυπώνει ὁ Αὐγουστῖνος τὴν ἐννοια τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης οἱ ἐννέα ἄλλες κατηγορίες, τὸ ποιόν, τὸ ποσόν, ἡ σχέσις, ὁ χῶρος, ὁ χρόνος, ἡ θέσις (κεῖσθαι), τὰ κατ' ἰδίαν γνῶρισμα (ἔχεσθαι), τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν, εἶναι οἱ βασικοὶ ἐκφραστικοὶ τρόποι ὅλης τοῦ τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας. Ἡ ἀρχικὴ του πεποίθησις ἦταν ἐσφαλμένη· ἐπίστεψε δηλαδὴ ὅτι τὰ δέκα κατηγορήματα περιλαμβάνουν κάθε εἶναι, ἀκόμη καὶ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ. Τῶρα τοῦ γίνεται συνείδησις ὅτι τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ δὲν ἐκφράζεται μετὰ κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ κατηγορήματα. Ἀπ' αὐτὸ τὸ μεγάλο βίωμα ἔρχεται

ή υποτίμηση τῆς ἀξίας τῶν κατηγοριῶν. "Ὁμως κάθε ἐκφραστική προσπάθεια σχετικῶς με τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ μεταχειρίζεται τὴν κατηγορία τῆς οὐσίας. Τοῦτο εἶναι ἀναπόφευκτο. "Ἐχομε ἐδῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ βίωμα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴ λογικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐκφρασὴ του: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ ἱερὸ πάθος τοῦ Χριστιανοῦ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ ἀθάνατο καὶ ἀγέραστο «πάθος τοῦ λόγου ἐν ἡμῖν» κατὰ Πλάτωνα. Ἀπὸ τὸ ἱερὸ πάθος τοῦ Χριστιανοῦ ἔρχεται ἡ ἀμφιβολία τοῦ Λύγουστίνου γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴν συναναστροφή του με τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἐλεύθερες τέχνες. « Καὶ ποιά ὠφέλεια μοῦ ἔφερε τὸ γεγονός, ὅτι ἐγώ, τότε ὁ χειρότερος δοῦλος τῆς ἡδονῆς, ἐδιάβαζα ἕλα τὰ βιβλία τῶν λεγομένων ἐλευθέρων τεχνῶν καὶ ζητοῦσα νὰ τὰ καταλάβω; "Ὅ,τι ἔλαβα ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἀριθμητικῆς δίχως μεγάλη δυσκολία, δίχως κανένα δάσκαλο, τὸ γνωρίζεις, Κύριε Θεέ μου, γιὰτὶ ἡ χρήγορη ἀντίληψη καὶ ἡ οὐξύτατη κρίση μου ἦταν δικὰ Σου δῶρα πρὸς ἐμένα. Ἀλλὰ δὲν Σοῦ πρόσφερα γι' αὐτὸ καμμιά εὐχαριστήρια οὐσία καὶ γι' αὐτὸ δὲν μοῦ ἔφεραν καμμιά ὠφέλεια, ἀλλὰ τουναντίον καταστραφή ». "Ὅ,τι λοιπὸν κυρίως κατακρίνει τώρα ὁ Λύγουστίνος εἶναι ἡ ἀγνοία ποὺ εἶχε τότε γιὰ τὴν πηγὴ αὐτὴν τῶν δῶρων καὶ ἡ παρακίλουθη ἀγνωμοσύνη του πρὸς τὸν δωρητὴ αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν. Πέρα ἡμῶς ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονός ἡ ἐπίκρισή του πρὸς τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς τέχνες ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἐσώτατη συνείδηση ὅτι ἡ σωτηρία του δὲν ἦρθε ἀπ' αὐτὲς, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι τὸ βασικὸ ποὺ χωρίζει τὸ χριστιανικὸ βίωμα ἀπὸ τὴν ἀρχαία παιδεία. Δεύτερη κατ' ἀξίαν ἔρχεται ἡ ἀρχαία παιδεία γιὰ τὸν Χριστιανισμό: ἡ πρωταρχὴ εἶναι ἡ πίστη. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταξὺ χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐλληνικῆς παιδείας εἶναι ζωηρότατη κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὴν ἔζησε ἐντονώτατα καὶ ἐνωρίτατα. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀξιοποίησε γονιμώτατα τὴν ἐλληνικὴ παιδεία.

V

Ἁ Χριστιανισμὸς ὡς οὐσία εἶναι πέρα ἀπὸ τὴν κλασικὴ παιδεία, εἶναι βίωμα ψυχῆς, εἶναι ἐσώτατη γνωριμία Θεοῦ. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ συγκλονιστικὸ βίωμα τοῦ Λύγουστίνου. "Ὅ,τι ἔζησε πρὶν νὰ γνωρίσῃ τὸν Χριστιανισμό ἦταν ἀθεῖα. Μετὰ τὴ στραφὴ του ἡμῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμό, ἰδοὺ ὅτι εὐρίσκει τὸν Θεὸ μέσα στὴν καρδιά του. Ἰστερα

ἀπὸ τὶς πλάνες τοῦ ἔρχεται ὁ Αὐγουστίνος νὰ ριχθῆ στὶς ἀγκάλες τοῦ Θεοῦ, ἔρχεται νὰ κλάψῃ ἐπάνω στὸ στήθος τοῦ Θεοῦ. « Ἐσὺ εἶσαι τότε ἔτοιμος νὰ στεγνώσῃς τὰ δάκρυα, Θεέ μου ». Καὶ εὐρίσκει κανεὶς στὰ δάκρυά του ἀνάπαυση, γιὰτὶ μαζὶ μ' αὐτὰ τώρα, αὐτὴ εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ χριστιανοῦ Αὐγουστίνου, ὁ Θεὸς ξαναδημιουργεῖ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὸν παρηγορεῖ. Ὁ πόνος ὅμως τοῦ Αὐγουστίνου, τώρα ποὺ ξαναθυμᾶται τὸν ἐσωτερικὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς του γιὰ νὰ εὕρῃ θετικὴ σχέση μὲ τὸ ἀπόλυτο, εἶναι μεγάλος. « Καὶ ποῦ εἶμουν αἰ ἐγώ, ὅταν Σὲ ζητοῦσα; Ἦσουν αἰ ἐνώπιόν μου, ἐγὼ ὅμως ἄφησα τὸν ἑαυτό μου καὶ δὲν εὐρίσκα τὸν ἑαυτό μου, ἄφησα πιά ἐσένα, Θεέ μου ». Ὁ Αὐγουστίνος, ὄντας μέσα σ' αὐτὰ τὰ συναίσθημα, ἔρχεται τώρα νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ζωῆς του, ὅταν ἦταν εἴκοσι ἐννέα ἐτῶν : « Θέλω νὰ μιλήσω ἐνώπιον τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ μου γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆς ζωῆς μου, ὅταν ἦ- μουν αἰ εἴκοσι ἐννέα ἐτῶν ». Τὸν καιρὸ ἐκεῖνον ἐπῆγε στὴν Καρχηδόνα ἕνας ἐπίσκοπος τῶν Μανιχαίων, αἰμιὰ δυνατὴ παγίδα τοῦ Σατανᾶ, ἰνόματι Γαϊλιαν ». Πολλοὶ σαγηνεύθηκαν ἀπὸ τοὺς γλυκεῖς καὶ κολακευτικοὺς λόγους τοῦ Μανιχαίου τούτου. Ἡ φήμη τοῦ Φαῦστος ἦταν μεγάλη καὶ ἔφθασε στὴν Καρχηδόνα πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν· ἡ φήμη ἔλεγε ὅτι ὁ Φαῦ- στος αὐτὸς ἦταν πεπειραμένος σὲ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ πρὸ παντὸς στὶς ἐλεύθερες τέχνες. Ὁ Αὐγουστίνος ὡς Μανιχαῖος καὶ αὐτὸς ἐπλη- σίασε μὲ μεγάλη προθυμία τὸν Φαῦστο, γιὰτὶ περίμενε νὰ μάθῃ ἀπ' αὐτόν πολλά. Γρήγορα ὅμως ὁ Αὐγουστίνος διαψεύδεται στὶς ἐλπίδες τοῦ ἀπὸ τὸν Ἀρχιμανιχαῖο αὐτόν. Καὶ πρῶτα - πρῶτα ὁ Φαῦστος εἶχε ἄγνοια σχετικῶς μὲ τὰ ἄστρα καὶ τὴν ἀστρολογία, πρᾶγμα ποὺ τὸν κατέστησε ἀπέναντι τὸν Αὐγουστίνο ἀναξιόπιστο καὶ γιὰ τᾶλλα με- γάλα ζητήματα. Ὁ Αὐγουστίνος πείθεται ἀπὸ τὴ συναναστροφή μὲ τὸν Φαῦστο ὅτι αὐτὸς ἦταν εὐγλωττος, ἀλλὰ ἀνίδεος στὶς ἐλεύθερες τέχνες, δηλαδὴ στὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες. Τοῦτο ἦταν τραγικὴ διάψευση γιὰ τὸν Αὐγουστίνο. Γιὰ τοῦτο προσθέτει μὲ πικρία : « Καὶ ὅμως σχεδὸν ὅλα τὰ ἐννέα χρόνια, ποὺ ἀνῆκα στὴν αἵρεση τῶν Μανιχαίων, ἐπερίμενα μὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερο πόθο τὴν ἀφίξη τοῦ Φαῦστος » :

Ὁ Αὐγουστίνος, ὅταν ἐγνώρισε τὸν Φαῦστο, παρατήρησε ὅτι ὁ ἄν- θρωπος αὐτὸς ἦταν εὐχάριστος καὶ εὐφυολόγος, ἀλλὰ δὲν εἶχε κανένα βᾶθος, οὔτε ἐξηγοῦσε κανένα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα ποὺ βασάνιζαν τὸν Αὐγουστίνο. « Τ' αὐτιά μου ἦταν γεμάτα μὲ παρόμοια πράγματα καὶ δὲν μοῦ φαίνονταν καλύτερα ἐπειδὴ αὐτὸς τὰ παρέδιδε σὲ πιδ εὐχάριστη μορφή. Δὲν ἦταν πιδ ἀληθινὰ αὐτὰ ποὺ ἔλεγε, ἐπειδὴ ἤχοῦσαν πιδ εὐ- γλωττα· οὔτε ἡ ψυχὴ του ἦταν πιδ σοφὴ, ἐπειδὴ οἱ μορφασμοὶ καὶ οἱ χειρονομίες του καὶ ἡ ἔκφρασή του ἦταν πιδ ταιριαστά ». Ἡ διάψευση

τοῦ Αὐγουστίνου σχετικῶς μετὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Φαῦστου ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ ἀπὸ ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἐπίσης δὲν εὑρισκαν οὐσία στοὺς λόγους τοῦ Μανιχαίου. Ὁ Αὐγουστῖνος χωρίζει τώρα αὐστηρὰ τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ἀπλῶς ἄμορφα εἰπωμένο· ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα του εἶχαν ἀρχίσει νὰ λύνωνται ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν εἰδώλων. « Ἐμένα ὁμως, Θεέ μου, με εἶχες ἤδη διδάξει με θαυμαστὸ καὶ μυστικὸ τρόπο. . . » Ἀπὸ Σένα λοιπὸν ἔμαθα ὅτι κάτι δὲν εἶναι ἀληθινόν, ἐπειδὴ εἶναι ἄμορφα εἰπωμένο, οὔτε εἶναι κάτι ψεύτικο, ἐπειδὴ προφέρεται μετὰ τὰ χεῖλια ἄσχημα ». Ὄταν ὁ Αὐγουστῖνος εὗρηκε τὸν καιρὸ νὰ πλησιάσῃ τὸν Φαῦστο μαζί με ἄλλους, πού εἶχαν ἐπίσης ἐρωτήματα νὰ ὑποβάλουν, καὶ τοῦ ἀνέφερε μερικὰ ἀπ' ὅσα τοῦ ἔκαναν ἐντύπωση, παρατήρησε ὅτι ἔχει νὰ κάμῃ μετὰ ἕναν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος ἀπὸ τὶς ἐλεύθερες τέχνες ἐγνώριζε μόνον τὴν γραμματικὴν καὶ αὐτὴν ὁμως τὴν κατεῖχε μέτρια. Ὁ Φαῦστος εἶχε διαβάσει μερικὸς λόγους τοῦ Κικέρωνος, ὀλίγα μόνον ἐγνώριζε ἀπὸ τὸν Σενέκα καὶ πολὺ ὀλίγα ἐπίσης ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς ποιητάς. Ὅτι ἐγνώριζε καλύτερα ἦταν τὰ ἔργα τῆς αἵρέσεως τῶν Μανιχαίων, ὅσα ἦταν γραμμένα σὲ καλὰ Λατινικά. Ἡ παιδεία λοιπὸν τοῦ Μανιχαίου ἦταν μέτρια καὶ δὲν ἀνταποκρίνονταν στὴ φήμη του. Εἶχε ὁμως εὐχέρεια καὶ ἐτοιμότητα εἰς τὸ λέγειν, τὴν ὁποία εἶχε ἀποκτήσει μετὰ τὴν εὐκαιρίαν πού εἶχε κάθε μέρα νὰ βγάζῃ λόγους. Ἐπίσης εἶχε καὶ μίαν εὐστροφίαν πνεύματος καὶ μίαν φυσικὴν χάριν. Ὅλα αὐτὰ ἔκαναν τὸν Ἀρχιμανιχαῖον αὐτὸν εὐχάριστον καὶ ἐλκυστικόν. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα δίνει ὁ Αὐγουστῖνος· καὶ ἀπὸ μεγάλη εὐσυνειδησία προσθέτει : « Εἶναι ἔτσι, Θεέ μου, Κύριε κριτὰ τῆς συνειδήσεώς μου ; Ἡ καρδιά μου καὶ ἡ ἀνάμνησός μου εἶναι καὶ τὰ δύο ἀνοιχτὰ ἐνώπιόν σου ».

Ἡ διάψευσις αὐτὴ τοῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τὸν Φαῦστο συνετέλεσε ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος νὰ ἀποσχισθῇ ἀπὸ τὴν αἵρεσιν τῶν Μανιχαίων. Σιγὰ - σιγὰ συνειδητοποιοῖ τὴν ἀλήθειαν ὅτι τὰ βιβλία τῶν Μανιχαίων ἦταν γεμᾶτα μετὰ μακρόλογους μύθους περὶ οὐρανοῦ, ἄστρων, ἡλίου καὶ σελήνης, δίχως ἀλήθειαν καὶ νόημα. Ὄταν ὁ Αὐγουστῖνος ἔθεσε στὸν Φαῦστο ὀρισμένα προβλήματα πρὸς σκέψιν καὶ συζήτησιν, ὁ Μανιχαῖος συγκρατήθηκε πολὺ καὶ δὲν ἐτόλμησε νὰ καταπιασθῇ μετὰ αὐτά. « Ὁ ζῆλος μου λοιπὸν, πού τὸν εἶχα στρέψει εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Μανιχαίων, ἔσπασε ». Ὁ Αὐγουστῖνος τώρα ἀπελπίζεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους διδασκάλους τοῦ Μανιχαϊσμοῦ, ἀφοῦ ἐκεῖνος ὁ πολὺ φημισμένος εἰς τὰ ζητήματα πού ἐπέλεξε τὸν Αὐγουστῖνον τὰ ἀφησε ἀναπάντητα. « Μετὰ τὴν γνωριμίαν μου μετὰ τὸν ἄνδρα αὐτὸν παραιτήθηκα ἀπὸ κάθε προσπάθεια νὰ κάμω καμμιά πρόοδον εἰς αὐτὴν τὴν αἵρεσιν ». Ὁ Αὐγουστῖνος ὁμως δὲν χωρίζεται ὀλοτελῶς ἀπὸ τὴν αἵρεσιν

αυτήν, αλλά αποφασίζει να μείνη ακόμα πιστός στη διδασκλία της, έως ότου «εύρεθῆ τίποτε ἀνώτερο πρὸς ἐκλογή». Ὁ Φαῦστος ὅμως ἐκεῖνος ποὺ ἦταν γιὰ πολλοὺς «παγὶς θανάτου», γιὰ τὸς κέρδιζε πρὸς τὸν Μανιχαϊσμό, γιὰ τὸν Αὐγουστῖνο ἦταν εὐεργετικός, γιὰτὶ αὐτὸς «ἄρχισε, δίχως βέβαια ὁ ἴδιος νὰ τὸ γνωρίζῃ καὶ δίχως νὰ τὸ θέλῃ, νὰ χαλαρώνῃ τὰ βρόχια», ὅπου εἶχε μπλέξει τὴν ψυχὴ του ἢ αἴρεση τῶν Μανιχαίων. Ὁ Αὐγουστῖνος τώρα, ποὺ θυμᾶται ὅλη ἐκείνη τὴν ἐννεάχρονη πλάνη τῆς ζωῆς του, ἀναγνωρίζει ὅτι κατὰ βάθος ἦταν τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ ποὺ δὲν ἄφησε τὴν ψυχὴ του νὰ χαθῆ, νὰ μείνη δηλαδὴ μέσα στὰ βρόχια τῆς πλάνης ἐκείνης. Μὲ συγκίνηση ἀκόμη προσθέτει ὅτι ἡμέρα καὶ νύχτα ἡ μητέρα του μὲ ματωμένη καρδιά πρόσφερε ἀδιάκοπα θυσία δακρύων στὸν Θεὸ γι' αὐτόν.

Ὡς τὰ εἴκοσι ἐννέα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Αὐγουστῖνος ζῆ στὴν Καρχηδόνα, ὅπου καὶ ἀσχεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρήτορος. Τώρα ἀποφασίζει νὰ πάῃ στὴ Ρώμη. Δὲν ἀποφάσισε ὅμως ν' ἀλλάξῃ τόπο δράσεως ἀπὸ κίνητρα ὑλικά. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἔπεισαν, οἱ φίλοι του, τοῦ εἶπαν βέβαια ὅτι στὴ Ρώμη θὰ ἔχῃ καὶ περισσότερα εἰσοδήματα ἀπὸ τὴν τέχνη του καὶ μεγαλύτερη ἐκτίμησι. Ὁ κύριος ὅμως λόγος, ὁ μοναδικὸς ἴσως, ἦταν ὅτι οἱ σπουδασταὶ στὴ Ρώμη εἶχαν καλύτερα ἥθη καὶ μεγαλύτερη πειθαρχία ἀπ' ὅ,τι εἶχαν στὴν Καρχηδόνα. Στὴν Καρχηδόνα κυριαρχοῦσε μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν μία ἀντιπάθητικὴ καὶ ἀμετρὴ ἀσυδοσία· ὠρμοῦσαν ἀναιδῶς μέσα στὴν αἴθουσα τῆς διδασκαλίας καὶ σὰν λυσσασμένοι ἐτάραζαν τὴν τάξη καὶ τὴν εὐπρέπεια. «Μὲ ἀκατανόητη ἀμόνητα ἔκαναν πολλὰ ἀσέβειες, ποὺ οἱ νόμοι ἔπρεπε νὰ τὶς τιμωροῦν, ἀλλὰ τοὺς σπουδαστὰς τοὺς προστατεύε ἡ συνήθεια». Ὁ Αὐγουστῖνος ἀναγκάζεται ν' ἀφήσῃ τὴν Καρχηδόνα ἐξ αἰτίας τῆς ἀσέβειας καὶ ἀπειθαρχίας τῶν σπουδαστῶν. «Ἦθη τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἤδη ὡς σπουδαστὴς δὲν ἠθέλησα νὰ τὰ ἀποκτήσω, ἀναγκαζόμενα τώρα νὰ τὰ ὑπομείνω, καὶ γι' αὐτὸ εὐχαρίστως ἔφευγα γιὰ τὴ Ρώμη, ὅπου κατὰ τὴ γνώμη τῶν εἰδότων δὲν συνέβαιναν παρόμοια πράγματα». Καὶ ἐπειδὴ ἡ μητέρα του δὲν ἠθέλε νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ φύγῃ, ἔφυγε παρὰ τὴ γνώμη της, καὶ μάλιστα τῆς εἶπε ψέμματα· τῆς εἶπε ὅτι δὲν φεύγει, ἀλλὰ πάει νὰ συνοδεύσῃ ἓνα φίλο του ὁ ὁποῖος θὰ ἔφευγε. «Τὴν ἴδια ὅμως ἐκείνη νύχτα ἔφυγα κρυφά, καὶ ἐκείνη ἔμεινε πίσω μὲ τὴν προσευχὴ καὶ τὰ δάκρυά της». Στὴ Ρώμη ὁ Αὐγουστῖνος πέφτει ἐπικίνδυνα ἀρρωστος. «Καὶ ἰδοὺ, ἐκεῖ μὲ χτύπησε τὸ μαστίγιον τῆς σωματικῆς ἀρρώστιας, καὶ παρ' ὀλίγον θὰ εὐρισκόμουν στὴν κόλαση, ἐπιβαρυσμένος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα, ποὺ ἐξ αἰτίας του ὅλοι ἐμεῖς, κατὰ τὸν λόγο τοῦ Παύλου, «ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθνήσκομεν», καὶ μὲ ὅλες τὶς ἄλλες πολλὰς ἀμαρτίες ποὺ διέπραξα, Θεέ μου, ἀπέναντί Σου, ἀπέ-

ναντί μου και άπέναντι τών συνανθρώπων μου ». 'Η πίστη ή χριστιανική του έλειπε ακόμη, «ό Χριστός δέν είχε ακόμη ένεργήσει μέσα μου ». 'Ο,τι έπίστευε σχετικώς με το πρόσωπο του Χριστου τότε ήταν ότι όχι αυτός ο ίδιος απέθανε επί του σταυρου, αλλά ένα φαινομενικό σώμα ανθρώπου. 'Αλλά ο Θεός δέν άφησε τον Αύγουστινο ν' αποθάνη και μάλιστα από διπλό θάνατο: θάνατο του σώματος και θάνατο της ψυχής. Και ο μεγάλος πόνος της μητέρας γι' αυτόν τον βασάνιζε κατάκαρδα. « Με λόγια δέν ήμπορώ νά εκφράσω, πώς χτυπούσε ή καρδιά της για μένα, και πώς ο πόνος της για την πνευματική μου αναγέννηση ήταν μεγαλύτερος παρά όταν με γέννησε από το σώμα της ». Τώρα όμως ο Αύγουστινος αναγνωρίζει ότι ήταν αδύνατο ο Θεός νά « περιφρονήση τά δάκρυα μιās τέτοιας γυναίκας, που ικέτευε όχι για άσήμι και χρυσάφι, ούτε για όποιοδήποτε μεταβλητό και φευγαλέο αγαθό, αλλά για τή σωτηρία της ψυχής του παιδιου της ».

'Ο Αύγουστινος, αν και έτρεξε μεγάλο κίνδυνο από την άρρώστια εκείνη, όμως έγινε καλά. « Με αποκατέστησες από την άρρώστια εκείνη και έκαμες τον υιόν της παιδίσκης σου προσωρινώς υγιή κατά το σώμα, για νά του χάρισης άργότερα μιá καλύτερη και ασφαλέστερη σωτηρία ». Ήταν όμως ακόμα μακριά από τον Χριστιανισμό. « Είχα ακόμη τή γνώμη ότι δέν άμαρτάνομε έμείς, αλλά ότι άμαρτάνει κάτι μέσα μας, μιá άλλη φύσις· κολακεύονταν ή έπαρσή μου ότι είμαι δίχως ένοχή, και όταν έκανα κάτι κακό κολακευόμουνα νά μην όμολογώ, ότι έγώ ο ίδιος το έκανα ». Το θετικό όμως ήταν τώρα ότι είχε απελπισθίη από τή διδασκαλία τών Μανιχαίων. 'Αλλά ο Αύγουστινος τώρα δέν αποσχίζεται μόνον από τους Μανιχαίους, αρχίζει νά άμφιβάλη για όλα, εισέρχεται στο κριτικό στάδιο της ζωής του. Γνωρίζεται βαθύτερα με τον αρχαίο έλληνικό σκεπτικισμό. « Μοϋ ήλθε σιγά - σιγά ή σκέψη ότι εκείνοι οί αρχαίοι φιλόσοφοι, οί λεγόμενοι άκαδημαϊκοί, ήταν πιό φρόνιμοι παρά όλοι οί άλλοι, επειδή εκείνοι είχαν τή γνώμη, ότι πρέπει κανείς ν' άμφιβάλη για όλα ». Πρόκειται έδω για τους δύο φιλοσόφους της 'Ακαδημίας, τον 'Αρκεσίλαο (316 - 341) και τον Καρνεάδη (213 - 129), οί όποιοι ύψωσαν το αξίωμα ότι ο άνθρωπος δέν είναι ικανός νά γνωρίση την αλήθεια. Οί άμφιβολίες του 'Αρκεσιλάου άφοροϋσαν και εις τή λογική γνώση και εις την αισθητή αντίληψη· ούτε ή μία ούτε ή άλλη μάς πηγαίνει στην αλήθεια. Πρό παντός όμως ο 'Αρκεσίλαος έπολέμησε την έννοια τών Στωϊκών, την κατάληψιν, και όπως λέγει ο Σέξτος: « μη ούσης δέ καταλήψεως πάντα έσται άκατάληπτα ». Ένα περίπου αιώνα άργότερα συνεχίζει και αναπτύσσει τον σκεπτικισμό του 'Αρκεσιλάου ο Καρνεάδης. « Ουδέν έστιν άπλώς αλήθειας κριτήριον, ου λόγοι, ουκ αισθησις, ου φαντασία, ουκ άλλο

τι τῶν ὄντων· πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαψευδέται ἡμᾶς ». Τώρα λοιπὸν ὁ Αὐγουστῖνος, ὕστερα ἀπὸ τὴν διάψευσίν του ἀπὸ τοὺς Μανιχαίους, στρέφεται πρὸς τὸν σκεπτικισμό. Ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη φιλικές σχέσεις ὡς ἄνθρωπος μὲ τοὺς Μανιχαίους παρὰ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὅπως δὲ λέγει, « πιστὸς στὴν ἀρχὴ ὅτι εἶναι ἀδύνατο ὁ καλὸς Θεὸς νὰ δημιουργήσῃ ἓνα κακὸ ὄν. Γιὰ τοῦτο παραδεχόμενα δύο δυνάμεις ἀντίπαλες, ἀμφοτέρως ὅμως ἀπειροδύναμες, ἀλλὰ τὴν κακὴν τὴν δεχόμενα κάπως περιορισμένη, ἐνῶ τὴν καλὴν κάπως εὐρύτερη ». Ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀλέθρια βᾶσιν ἐπήγασαν, λέγει, ὅλες οἱ ἄλλες ἀνομίες τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Στὴν ἀγνοία του ὁ Αὐγουστῖνος θεωροῦσε τὸ κακὸ ὄχι μόνον ὡς μία οὐσία, ἀλλὰ ὡς μία σωματικὴ οὐσία, γιατί καὶ τὸ πνεῦμα τὸ νόμιζε τότε ὡς ἓνα ἀέρινο σῶμα, ποὺ διαχύνεται μέσα στὸν χῶρο. « Ἐπίστευα μάλιστα ὅτι καὶ ὁ Λυτρωτὴς μας, ὁ ὁμοούσιος υἱὸς Σου, εἶναι ἓνα εἶδος ἀκτινοβολίας ἀπὸ τὴ μάζα τοῦ δικοῦ σου φωτός ».

Στὴ Ρώμη ὁ Αὐγουστῖνος ἐπιδίδεται μὲ ζῆλο στὸ ἔργο του, διδάσκει δηλαδὴ τὴν ρητορικὴ καὶ συγκεντρώνει γύρω του μερικὸς φίλους. Ἀλλὰ μὲ κατάπληξή του βλέπει ὅτι καὶ ἐδῶ γίνονται πράγματα ποὺ δὲν θὰ τὰ ἐδέχονταν οὔτε στὴν Καρχηδόνα. Βαναυσότητες βέβαια ὅπως στὴν Ἀφρικὴ οἱ σπουδασταὶ ἐδῶ δὲν κάνουν, ἀλλὰ συχνὰ ἐγκαταλείπουν τὸν δάσκαλο δίχως νὰ τὸν πληρώσουν. Ἡ διαγωγὴ αὐτὴ πολλῶν σπουδαστῶν ἐξοργίζει τὰ μάλιστα τὸν Αὐγουστῖνο, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων λέγει ὅτι τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι δίχως τιμὴ καὶ ἄπιστοι πρὸς τὸν Θεό. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐγκαταλείπει τὴν Ρώμη καὶ πηγαίνει στὸ Μιλάνο, ὅπου ἐπίσης δρᾷ ὡς δάσκαλος τῆς ρητορικῆς καὶ ὅπου γνωρίζεται μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἀμβρόσιο. Οἱ φίλοι του Μανιχαῖοι τὸν βοήθησαν πολὺ γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ἔδρα αὐτὴ τῆς ρητορικῆς στὸ Μιλάνο. Ταυτοχρόνως ὅμως ὁ Αὐγουστῖνος ὁμολογεῖ ὅτι ἔφυγε γιὰ τὸ Μιλάνο, ἐπειδὴ ἤθελε ν' ἀπολλαγῇ ἀπ' αὐτοὺς, ἀλλὰ κατὰ βάθος τοῦτο δὲν τὸ ἐγνώριζαν οὔτε αὐτοὶ οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος. « Ἦλθα στὸ Μιλάνο στὸν ἐπίσκοπο Ἀμβρόσιο ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους ξένους, ἦλθα στὸν εὐσεβῆ ὑπηρέτη Σου, ὁ ὁποῖος τότε μὲ τὶς ὀμιλίες του πρόσφερε ἀκατάπαυστα στὸν λαὸ τὸν μυελὸ τοῦ σιταριοῦ », δηλαδὴ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ. « Ἐψώμιζεν αὐτοὺς ἐκ στέατος πυροῦ ». Ὁ Ἀμβρόσιος μὲ τὸ κήρυγμά του, προσθέτει ὁ Αὐγουστῖνος, « πρόσφερε χαροποὶὸ λάδι καὶ τὴ νηφάλια μέθη τοῦ κρασιοῦ τοῦ Θεοῦ ». Ὁ Αὐγουστῖνος ἀναγνωρίζει, τώρα ποὺ γράφει τὶς ἑξομολογήσεις, ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος ἦταν γι' αὐτὸν ὄργανο τοῦ Θεοῦ. « Πατρικὰ μὲ δέχθηκε ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐχάρηκε πραγματι ὡς ποιμενάρχης γιὰ τὴν ἀφιξή μου ». Ἰδιαίτερα ἀγάπη αἰσθάνεται ὁ Αὐγουστῖνος γιὰ τὸν ἱεράρχη, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀγαποῦσε ὡς διδά-